

ALISHER NAVOIY VA ADIB AHMAD ASARLARIDA BILIM VA JAHOLAT TALQINI

Shukurova Amira Abduhakimovna (SamDU magistranti)
Mutaxassislik: Adabiyotshunoslik (o'zbek adabiyoti)

Maqolada Alisher Navoiy va Adib Ahmad asarlari tahlil qilinib, ulardagi bilim va jaholat haqidagi fikrlar keltirib o'tilgan. Shuningdek asarlardagi hikmatli so'zlar keltirilib, uning ahamiyati aytib o'tilgan.

Uzoq va boy tarixga ega bo'lgan turkiy adabiyotda didaktik yoki pand-nasihat ruhida asarlar alohida mavqega ega ekanligi sir emas. Islomdan oldingi davrlarga mansub bo'lgan qadimgi og'zaki va yozma ijod namunalarida ham inson xulqi va ma'naviyatiga oid qarashlar turli shakllarda o'z ifodasini topganligi shu davr adabiyotiga oid manbalarda qayd etilgan. Biroq tan olish lozimki, turkiy adabiyotda tom ma'nodagi didaktik adabiyotning shakllanishi bu tilda so'zlovchi xalqlar orasida islom madaniyatining yoyilishi bilan bog'liqdir. Qur'on oyatlari hamda Payg'ambar (a.s.) hadislarining mazmun-mohiyatini sharhlash, keng jamoatchilikka yetkazish, tafakkuriga singdirishning vositalaridan biri sifatida pandnoma ruhida adabiyot X-XI asrlarda madaniyat tarixining o'ziga xos hodisasi sifatida shakllandi va rivojlandi.

Turkiy didaktik adabiyotning ilk namoyandalaridan biri, "...mavoizu nasoyih"ga to'la hikmatlar ibilan "xeyli elning muqtadosi" bo'lgan [1. 426] Adib Ahmad o'zining axloqiy-tarbiyaviy va ijtimoiy-falsafiy qarashlari bilab o'rta asr turkiy madaniyat tarixida o'chmas iz qoldirdi. Alisher Navoiy yashgan davrda ham undan keyin ham "aksar turk ulusida ... shoye'" bo'lgan Adib Ahmad hikmatlari, ayniqsa, uning bilim va jaholat to'g'risidagi qarashlari o'zbek mumtoz adabiyotida, xususan, buyuk mutafakkir Navoiy adabiy merosida o'ziga xos tarzda davom ettirilganligini ko'rishimiz mumkin.

Alisher Navoiy o'zining "Nasoyimul-muhabbat" tazkirasida Adib Ahmad haqida ma'lumot berar ekan, uning ijodidan aynan pand-nasihat ruhida ikki baytni misol tariqasida keltiradi. Shulardan biri bilim va bilimsizlik haqidagi tamsildir:

So'ngakka ilikdur, eranga bilik,
Biliksiz eran – ul so'ngaksiz ilik. [1.427]

Baytni quyidagicha tabdil qilish mumkin: *Suyakka ilik kerak bo'lganidek, er kishiga bilim kerak. Bilimsiz er kishi "so'ngaksiz ilik" kabidir.*

Baytda o'xshatish san'ati qo'llanilgan bo'lib, suyak insonga, ilik esa bilimga o'xshatilgan. Biroq qayd etish lozimki baytning ikkinchi misrasida mantiqiy xatolik bordek tuyuladi. Zero birinchi misradagi mantiqdan kelib chiqadigan bo'lsak "Bilimsiz kishi (eran) iliksiz suyak kabidir" degan ma'no talab etiladi.

"Hibat ul – haqoyiq" dostonida shu g'oya ilgari surilgan quyidagi to'rtlik mavjud:

So'ngakka yiliktek, eranga bilik,
Eran ko'rki aql ul, so'ngakning yilik.
Biliksiz iliksiz so'ngaktek xoli,
Yiliksiz so'ngakka sunulmas alik. [4. 66]

So'ngakka ilik qanchalik kerak bo'lsa, er kishiga bilim ham shunchalik kerakdir, er kishining ko'rki aqldir, so'ngakning ko'rki esa ilikdir. Ilmsiz odam iliksiz so'ngak kabi bo'shdir, iliksiz so'ngakka esa hech kim qo'l uzatmaydi [4.67].

To'rtlikdagi barcha misrada o'xshatish saqlab qolingan bo'lib, yuqorida Navoiy keltirgan "so'ngaksiz ilik" aslida "iliksiz so'ngak" tarzida qo'llangan.

Alisher Navoiy Adib Ahmad hikmatlaridan aynan bilim va bilimsizlik haqidagi misralarni tanlaganligi bejiz emas. Zero bu masala Adib Ahmadning "Hibat ul-haqoyiq" dostonida dastlabki muhokama etiladigan va alohida e'tibor qaratilgan mavzudir.

Adib Ahmad va Alisher Navoiyning bilim va ma'rifat haqidagi qarashlarini solishtirganda bir qator mushtarak jihatlar ko'zga tashlanadi. Bu borada, ayniqsa Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoni xotimasidagi Shoh g'arib mirzoga nasihatlarini e'tiborga molik.

Avvalambor, qayd etish kerakki, ikkala mutafakkir ham o'z qarashlarini diniy manbalar muqaddas oyat yoki payg'ambar (a.s.) hadislarini bilan quvvatlashga harakat qiladi:

Bilik birla olim yuqor yo'qladi,
Bilik sizlik erni cho'kardi qo'di.
Bilik bilusanma, bilul haq Rasul,
Bilik Chinda bo'lsa, siz arqang tedi.

Vazalikaqavluhualayhissalamutlubul `ilmavalavbissin. [4. 66]

Bilim bilan olim yuqoriga ko'tariladi, ilmsizli kesak ishini tubanlashtiradi. Bilimli bo'l, hech qachon erinma, haq Rasul (Muhamadpayg'ambar): "Ilm Chinda bo'lsa ham, siz uni izlab boring", deb aytgan.

Bu alayhissalomning: "Ilm Chinda bo'lsa ham, talab qiling", deganlari (-gaishora) [4. 67].

Alisher Navoiy "Farhod va Shirin" dostonidagi Shoh g'arib mirzoga nasihatlarida shunday yozadi:

Birav kim qilsa olimlarga ta'zim,
Qilur go'yoki payg'ambarga ta'zim.

Hadis o'lmish nabiyyin bo'yla hodis,
Ki olim keldi payg'ambar g'avoris. [3. 328]

Shahekim, ilm nuri toptizoti,
Aning to hashr qoldi yaxshi oti.

Alisher Navoiyning fikricha bilim insonning boshqa kamchiliklarini yopadigan ulug' ne'matdir:

Kishi farzan avonu zolim o'lsa,
Va lekin nuktadonu olim o'lsa.
Ba soz ohid kishi kim omi chinda,
Anga muhtoj o'lur islom ichinda. [3. 328]

Adib Ahmadning fikriga ko'ra aynan shunday xususiyat insonga xos bo'lgan yana bir fazilat, ya'ni saxovatda ham mavjud:

Qamug' til axi ersanosi na yur,
Axiyliq qamug' ayb kirini yuyur.

Hammaning tili saxovatli kishining madhini qiladi, saxiylik kishilarning barcha kamchiliklarini yuvib ketadi[4. 77].

Alisher Navoiyning deyarli barcha asarlarida, ayniqsa, “Xamsa” tarkibidagi dostonlar, “Lison ut-tayr”, “Nazm ul-javohir”, “Mahbub ul-qulub” kabi axloqiy-falsafiy mazmun-mohiyatga ega bo'lgan asarlarida Adib Ahmad hikmatlariga hamohang bo'lgan fikr va qarashlarga duch kelamiz. Buni ikki xil hodisa bilan izohlash mumkin:

1. Adib Ahmadning “...mavoizu nasoyih”ga to'la hikmatlari Navoiy yashagan davrda turkiyzabon xalqlar orasida mashhur edi. Ular bilan bevosita tanishgan Alisher Navoiyning ma'naviy-axloqiy qarashlari shakllanishida mazkur hikmatli to'rtliklarning ta'siri bo'lgan.

2. Sharqning deyarli barcha mutafakkirlari kabi Adib Ahmad ham Alisher Navoiy ham birinchi navbatda islomiy manbalar, xususan, “Qur'oni Karim” oyatlari, Payg'ambar (a.s.) hadislar hamda din va tasavvuf namoyandalarining hikmatlaridan ozuqlangan. Bu esa ularning qarashlarida mushtaraklik, hamohanglikni yuzaga keltirgan.

Adabiyotlar

1. Алишер Навоий. МАТ. 20 томлик. 17-том (Насойим ул-муҳаббат). – Т.: Фан, 2001.
2. Alisher Navoiy. Layli va Majnun (Nasriy nayoni bilan). – Toshkent: G'.G'ulomnomidaginashr-matbaaijodiyuyi, 2006.
3. ТоҳировС. АдибАҳмадЮгнакийнинг «Ҳибатул-ҳақойиқ» дoston: матн, тадқиқватаҳлил. - Самарқанд: СамДУнашри, 2009.

Ilmiyrahbar:

f.f.d. Salohiy D